Acta Baltico-Slavica, 35
SOW, Warszawa 2011

Tamara Graczykowska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz

JĘZYK POLSKI W ROSJI RADZIECKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM A POLSZCZYZNA NA BIAŁORUSI RADZIECKIEJ (NA MATERIALE WYBRANYCH ZAGADNIEŃ FLEKSJI RZECZOWNIKA)

Pojawienie się dwóch publikacji: *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona* i *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*[1] pokazało, jak niezwykle ważne jest zapełnienie luki, która powstała w badaniach nad językiem polskim w okresie międzywojennym za obecną wschodnią granicą Polski. Autorki zwróciły uwagę na brak opracowań językoznawczych dotyczących polszczyzny w ZSRR w tym okresie[2]. Prace nad językiem polskim w Rosji Radzieckiej zostały podjęte przez ośrodek bydgoski. Pojawiło się kilka artykułów Jolanty Mędelskiej i Marka Marszałka poświęconych słownikom przekładowym Józefa Krasnego wydanym w Moskwie w latach trzydziestych XX wieku[3]. W kręgu zainteresowań znalazł się również język polskich komunistów przebywających w ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym[4] i polska prasa radziecka wydawana w Moskwie[5]. Ze względu na fakt, że dostęp do polskich materiałów źródłowych wydawanych w Rosji w okresie międzywojennym

[1] Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008; 2008a.

[2] Stan ten ilustruje m.in. tabelka na s. 60 (por. Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008a).

[3] Маршалэк 2001: 171–172; Мэндэльска 2001: 53–61; Mędelska 2008: 275–285; Mędelska, Marszałek 2000: 129–132; 2001: 111–121; 2003: 63–71. Słownikiem tym zajęli się również: Piotr Tomasik (Tomasik 2007: 161–165) i Tamara Graczykowska (*Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestoleciu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką" w 1930 r.)* (w druku).

[4] Graczykowska 2007a: 39–51; 2009: 64–72; 2005: 96–105; 2007: 158–170.

[5] Graczykowska 2008: 137–149.

jest bardzo ograniczony[6], prasa polska, w szczególności wydawana w Moskwie w latach 1927–1938 gazeta „Trybuna Radziecka"[7], jest doskonałym świadectwem stanu polszczyzny radzieckiej okresu międzywojennego[8].

Jak napisał Artur Życki: „Czytając prasę sowiecką tamtych lat, niezależnie czy są to dzienniki centralne, prasa republikańska, czy też lokalna, ma się nieodparte wrażenie, że cały czas śledzimy to samo pismo" [Życki 2006: 262]. Również w przypadku gazet wydawanych na Białorusi Radzieckiej (uwzględnionych we wspomnianej na wstępie monografii Irydy Grek-Pabisowej i in. o polszczyźnie pisanej[9]) i gazety „Trybuna Radziecka", którą drukowano w Moskwie, wydaje się, jakbyśmy czytali jedno i to samo pismo. Polska prasa radziecka, niezależnie od miejsca opublikowania, była jednolita zarówno pod względem treści, jak i języka. Prasę radziecką, także tę drukowaną w języku polskim, całkowicie podporządkowano władzy. Nie była ona trybuną wolnych poglądów. Tematy, problemy poruszane na łamach polskich czasopism służyły jednemu celowi – ukształtowaniu pozytywnego stosunku miejscowych Polaków do władzy radzieckiej, istniejącego ustroju społecznego, politycznego, przede wszystkim zaś – wychowaniu świadomego obywatela państwa radzieckiego. Działanie to nazywano sowietyzacją ludności polskiej. Miało ono doprowadzić do szczególnej asymilacji ludności polskiej, która – nie likwidując odrębności narodowościowych – zmierzała do stworzenia wspólnoty ideowo-politycznej i państwowej z ZSRR na bazie socjalizmu[10]. Tak ukształtowana odrębność narodowa powinna była polegać jedynie na posługiwaniu się przez Polaków językiem ojczystym[11].

W pracy Krystyny Sierockiej poświęconej życiu kulturalnemu Polonii radzieckiej w ZSRR w okresie międzywojennym pojawiło się stwierdzenie, że „Trybuna Radziecka" zdecydowanie wyróżniała się na tle innych polskich gazet radzieckich[12]. Podobną tezę głosi Mikołaj Iwanow (por.: „Literacki i dziennikarski poziom materiałów zamieszczanych w niej był wyższy od innych polskich gazet. Z reguły zabierała ona głos w najbardziej ważnych i złożonych kwestiach wymagających autorytatywnych oświadczeń centralnego ośrodka polonijnego" [Iwanow 1990: 279]). Jednak już pobieżne porównanie obu źródeł: białoruskiego i moskiewskiego pokazuje, że zarówno język polskiej prasy białoruskiej (analizowany w monografii

[6] Pisze o tym m.in. Irina Kisielowa [por.: Киселёва 2007: 87–92].

[7] Świadczy o tym zebrana przeze mnie bardzo bogata kartoteka zjawisk językowych wyekscerpowanych ze wszystkich roczników „Trybuny Radzieckiej". W ekscerpcie dominuje leksyka (zwłaszcza rusycyzmy i sowietyzmy), równie bogato ilustrowane są zjawiska z zakresu składni i fleksji.

[8] Na dużą wartość prasy jako materiału źródłowego zwracała uwagę Jadwiga Zieniukowa [1984: 155–160].

[9] Zob. przypis 1.

[10] Kawecka 1961: 19. W „Trybunie Komunistycznej" pisano: „Musimy wykazać ludności polskiej, że odrębność narodowa nie stanowi przeszkody do brania udziału w budownictwie socjalistycznym" [cyt. za: Iwanow 1990: 58].

[11] Życki 2006: 229.

[12] Sierocka 1968: 56–57.

Irydy Grek-Pabisowej i in.), jak i język „Trybuny Radzieckiej" przesiąknięte są sowietyzmami, sztampowym słownictwem propagandowym, rusycyzmami (głównie leksykalnymi, ale też składniowymi oraz fleksyjnymi) i bez wątpienia reprezentuje tzw. polszczyznę radziecką.

Niski poziom wydawnictw i słabo opanowana polszczyzna redaktorów polskich gazet związane były z niewielką liczbą Polaków o przekonaniach komunistycznych, którzy dobrze władaliby językiem polskim. Wśród ówczesnej Polonii radzieckiej literacką polszczyzną posługiwali się głównie polscy komuniści, którzy uciekli z Polski przed wyrokami sądów sanacyjnych. Stanowili oni mniejszość wśród ogółu ludności polskiej w ZSRR, jednak ze względu na brak wśród miejscowej ludności inteligencji[13] byli oni organizatorami życia społeczno-kulturalnego w ZSRR w okresie międzywojennym[14] (m.in. Bruno Jasieński, Tomasz Dąbal, Julian Leński-Leszczyński, Jan Hempel, Stanisław Budzyński, Stanisław Bobiński, Władysław Stein, Mirosław Zdziarski, B. Przybyszewski[15]). Należy jednak dodać, że ich polszczyzna w obcym otoczeniu językowym, pozostająca w pełnej izolacji od języka etnicznego i pod wpływem doktrynalnych wymagań władzy radzieckiej, również ulegała pewnym modyfikacjom[16].

W niniejszym artykule porównuję język polski wczesnych gazet radzieckich wydawanych na Białorusi z językiem „Trybuny Radzieckiej" drukowanej w Moskwie. Materiał językowy pochodzący z gazet publikowanych na Białorusi sygnuję literami BR, z „Trybuny Radzieckiej" – TR. W przypadku cytatów z BR podaję odpowiednią stronę z książki Irydy Grek-Pabisowej i in. o radzieckiej polszczyźnie pisanej[17]. Materiał językowy wyekscerpowany z TR opatruję dokładną lokalizacją. Ten właśnie materiał traktuję jako punkt wyjścia i zestawiam go z danymi pochodzącymi z BR. Porównanie ograniczam do wybranych zagadnień fleksji rzeczownika.

Zmiany rodzaju gramatycznego

Rodzaj żeński zamiast męskiego

W ***arteli*** *pracuje 154 ludzi* – 30/1/2; *W* ***Astrachani*** *Ordżonikidze poraz*[18] *pierwszy spotkał się z S. M. Kirowem* – 38/24/3; […] *ilustrować przy pomocy* ***diagram***[19] […] – 29/44/4; *Kultury zbożowe przesunęły się wzdłuż rzek* ***Obi****, Jenisieju i Leny* […] – 38/28/3; *W* ***Permi*** *otwiera się dzisiaj Pałac Pionierów i Uczniów* – 38/1/4 (2x);

[13] W wyniku działań wojennych, powojennej migracji ludności polskiej do odrodzonej Polski odsetek ludności wykształconej był znikomy (por.: Iwanow 1985: 213).

[14] Kawecka 1961: 6–8.

[15] Łojek, Myśliński, Władyka 1988: 377.

[16] Por. dwa artykuły o polszczyźnie Tomasza Dąbala [Graczykowska 2007; 2009].

[17] Zob. przypis 1.

[18] Zachowuję pisownię oryginału.

[19] Dop. lm. z osobliwą końcówką zerową może tu być skutkiem przesunięcia wyrazu do femininów.

[…] *urodził się w* ***Riazani*** […] – 34/224/3; *W obawie przed zemstą gburów postawiono na rzece* ***strażę*** […] – 30/24/4; *Po wsiach wszyscy byli chorzy na* ***świerzbę*** – 38/132/3 (2x); […] *dyrekcja kombinatu wysyłała dziesiątki* ***telegram***[20] *i ustaw* – 32/12/2; […] *pójście do* ***ustępy*** *więcej niż 3 razy dziennie* […] *75 gr. kary* – 29/4/2.

W TR mamy dziesięć przykładów użycia rzeczowników żeńskich zamiast ogólnopolskich męskich. Materiał jest dość specyficzny, połowę bowiem stanowią nazwy geograficzne z końcówką zerową odnoszące się do obiektów rosyjskich, zapewne niezbyt dobrze w ówczesnej Polsce znanych, a więc odzwierciedlające tę klasę rodzajową, do której owe toponimy należą w języku rosyjskim.

Z kolei w BR wystąpiły formy: *śluza*, *świerzba*, *krama* i *diagrama* (s. 125–127) oraz jedna osobliwa żeńska nazwa własna, analogiczna do wymienionych wyżej: *Erewan* (s. 125).

Wpływ języka rosyjskiego na rodzaj rzeczowników uwidocznił się we wszystkich leksemach napotkanych w moskiewskiej TR, por. odpowiednio r.ż. rosyjskich: *артель*, *диаграмма*, *стража*, *короста*, *телеграмма*, *уборная* oraz: *Астрахань*, *Обь*, *Пермь*, *Рязань*. Formy poświadczone w białoruskiej BR mają tożsame odpowiedniki rodzajowe w języku białoruskim, por. r.ż.: *слізь*, *кароста*, *крама* i *дыяграма*. W obu źródłach napotkano formy *świerzba* i *diagrama*. Mogły one powstać zarówno pod wpływem rosyjskim, jak i białoruskim (ros. *слизь* też jest r.ż.).

Formę *telegrama* rejestrowano w międzywojennych źródłach kowieńskich (GraczJ), osobliwe feminina *Astrachań*, *Kazań*, *Ob*, *Perm* i *diagrama* występowały w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 61, MędJP-III 117–118).

Świerzba reprezentuje dawne wahania ogólnopolskie, *telegrama* i *straża* to regionalizmy.

Rodzaj męski zamiast rodzaju nijakiego

Temi słowy […] *charakteryzował siódmy* ***plenum*** *Międzynarodówki Komunistycznej stan rzeczy w Chinach* […] – 27/2/1; ***Technikum*** *nie poznałby swoich pupilów* – 27/2/9.

Obie osobliwe formy rodzajowe wyekscerpowane z moskiewskiej TR są rusycyzmami. W BR mamy też r.m. *plenum* (s. 126–127), jednak tam owa osobliwa forma rodzajowa mogła się pojawić zarówno pod wpływem rosyjskim, jak i białoruskim.

W powojennej polszczyźnie wileńskiej też notowano r.m. *plenum* i *technikum* (MędJP-II 60 i MędJP-III 116).

Rodzaj żeński zamiast rodzaju nijakiego

Zrozumieli niezbędność istnienia ***ambulatorji*** […] – 28/21–22/13; *Punkt ciężkości* […] *przenieść obecnie należy na pracę instytutów badań naukowych i* ***laboratorji*** […] – 27/11–12/9.

[20] Tu także osobliwy dop. lm. może wskazywać na przesunięcie wyrazu do klasy femininów.

Postaci wyekscerpowane z TR mają tożsame odpowiedniki rodzajowe w języku rosyjskim (*амбулатория*, *лаборатория*). W BR zarejestrowano formę *laboratorja* (s. 126), która może tu być rusycyzmem lub białorutenizmem (por. *лабараторыя*). Obie formy notowano w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 61 i MędJP-II 118).

Rodzaj męski zamiast rodzaju żeńskiego

W ***Chodzieżu*** *strajkuje 1200 robotników* – 33/104/1; […] *za poparcie gbura Osakowskiego dostał od niego 30 rubli, na* ***dokładek*** *uraczono go wódką* – 30/45–50/3; […] *praca ta polegać powinna na* […] *przygotowaniu* […] *odpowiedniego* ***kadru*** *sekretarzy* […] – 28/0/4 (kilkadziesiąt wystąpień); ***Karm*** *wydaje się według ustalonej normy* – 32/12/2 (10x); ***Makiet*** *będzie wyobrażał moment katastrofy* – 34/93/4.

Zarówno w TR, jak i w BR zachowały się dawne postaci r.m. rzeczowników *kadr* (BR 125–126) i *karm* (BR 127). W prasie polskiej na Białorusi Radzieckiej pojawiła się jeszcze jedna forma r.m., a mianowicie *witamin*. W źródłach równoległych (kowieńskich) notowano *karm* (GraczJ), w powojennej polszczyźnie radzieckiej utrzymywały się *kadr* i *karm* (MędJP-II 60 i 92).

Osobliwa nazwa własna *Chodzież* – ze względu na wygłos spółgłoskowy – sprawia kłopoty w określeniu rodzaju nawet Polakom zamieszkującym tereny etniczne, nie dziwi więc, że była trudna dla Polonii radzieckiej. Forma r.m. *na dokładek* mogła się pojawić pod wpływem analogicznego ros. *добавок*. Postaci *karm* i *makiet* mają odpowiedniki w r.m. w języku rosyjskim (por.: *корм*, *макет*) i białoruskim (por. analogiczne: *корм*, *макет*). Forma *witamin* zanotowana na Białorusi także mogła powstać pod wpływem białoruskim (por. *вітамін*) lub rosyjskim (por. *витамин*).

Zmiany liczby gramatycznej

Liczba pojedyncza zamiast liczby mnogiej

Zbudowano fabrykę-kuchnię […], *lecz dotąd jeszcze nie otrzymano* ***urządzenia*** – 30/33/2 (5x).

Wpływ ros. gerundium *оборудование* (blm.). W BR nie napotkano tego rodzaju zmian.

Liczba mnoga zamiast liczby pojedynczej

W związku ze spadkiem cen na ***boby*** *na rynku światowym* […] *zmniejszyły się zakupy bobu* – 30/56/4; *Do miasta teraz pojechać – to istne* ***fraszki*** – 37/123/3; *Historja* ***Kara-Kumów*** *– to historja Turkmenji* […] – 35/101/2 (2x); *Nie żałował kiełbasy, masła,* ***konserwów*** […] – 38/4/2 (6x); *Ciepłe* ***pogody*** *i deszcze sprzyjają* […] *wielkiemu urodzajowi* […] – 35/81/1; ***Tempa*** *budowy* […] *będą znacznie szybsze* […] – 34/16/3; ***Tempy*** *były nadzwyczaj słabe* – 30/123/3 (5x); […] „*Temidę*" *starożytni grecy wyobrażali sobie, jako niewiastę z* ***wagami*** *w ręku* […] – 27/11–12/5.

Przykłady, takie jak: *boby*, *konserwy*, *tempa*, *wagi*, *Kara-Kumy* rejestrowano w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 64–65, MędJP-III 125–126). Są to gramatyczne rusycyzmy, por.: *бобы*, *консервы*, *темпы*, *весы*, *Каракумы*. Pod wpływem rosyjskiego rzeczownika *пустяки* używanego w lm. w polskiej prasie radzieckiej mogła się pojawić osobliwa forma w lm. *fraszki*. Warto też dodać, że w dialektach rosyjskich spotyka się formę lm. *погоды* (zob. TSRJa), która mogła posłużyć jako wzór dla zmiany liczby pol.: *pogody*. W BR nie napotkano tego rodzaju zmian.

Osobliwe rzeczowniki zbiorowe

Gdzie się podziała ***drobna moneta?*** – 30/106/4 (2x); *Gorących śniadań dotychczas się nie wydaje wskutek braku* ***naczynia*** *do wody gorącej* – 31/148/2; *Zapas melasy lada dzień skończy się, papieru nowego na* ***opakowanie*** *wcale niema* – 32/249/2; *Uchwałę rządu* […] *o zawieszeniu systemu kartkowego na mięso,* ***rybę*** […] *omawiano we wszystkich kolektywach* […] – 35/142/3 (11x); *Zaopatrywanie dziatwy w obuwie,* ***ubranie*** *i w gorące śniadania jest dobre* – 32/14/7 (6x); *Zasialiśmy 16 ha owsa,* […] *a resztę ogrodowego* ***warzywa*** – 30/65/3.

Tylko jedna ze wskazanych wyżej form zbiorowych pojawiła się w prasie polskiej na Białorusi Radzieckiej, a mianowicie: *ryba* (BR 134)[21]. *Naczynie*, *ryba*, *ubranie*, *warzywo* w użyciu zbiorowym rejestrowano we współczesnej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 65–66 i MędJP-III 127–128). Genezę rosyjską mogą mieć następujące zmiany: *moneta*, *ryba*, *naczynie*, *ubranie*, w rosyjskim bowiem spotyka się ich zbiorowe odpowiedniki, por.: *мелочь*, *рыба*, *посуда*, *одежда*. Analogicznie jest w języku białoruskim, dlatego wyekscerpowany z BR rzeczownik zbiorowy *ryba* mógł się tam pojawić równie dobrze pod wpływem swojego białoruskiego odpowiednika *рыба*. *Warzywo* w użyciu zbiorowym to dawna postać ogólnopolska (SW).

Deklinacja

Rzeczowniki męskie

Wahania między końcówkami *-a* i *-u* w dopełniaczu lp. rzeczowników męskonieżywotnych

Końcówka -u zamiast ogólnopolskiej -a

– w rzeczownikach pospolitych

W pobliżu stolicy republiki zakończono budowę ***gigantu*** […] – 38/84/2 (2x); […] *zakończone zostały ostatnie prace nad budową* ***kablu*** *elektrycznego* […] – 35/101/2; *Chociażby kółko* ***ping-pongu*** […] – 28/19/2; *Ćwiczenia gimnastyczne,* […] *inscenizacje*

[21] Oprócz tej formy w znaczeniu zbiorowym występowały też w BR inne rzeczowniki w lp.: *kapitalista*, *pająk*, *drzewo*, *śmieć*, *kleszcz*, *wołek zbożowy*, *chwast*, *kułak*, *kolektywnik*, *parobek*, *wyrobnik*, *kupiec*, *pośrednik*, *agient*, *agientura*.

futbolu, wolejbołu, ***tenisu*** […] – 35/89/1; […] *będzie agitowała za wprowadzeniem* ***traktoru*** […] – 27/27/10 (2x); *Pochodzenie* ***wszechświatu*** […] – 28/21–22/16;

– w nazwach własnych

[…] *dowiedziałem się o nim po przybyciu do* ***Sewastopolu*** – 27/25/3 (2x); *Auta* […] *pędzą w stronę* […] ***Symferopolu*** – 27/25/5; *Sąd z* ***Wyborgu*** *skazał członka rady miejskiej* […] – 30/113/4.

Wahania w repartycji końcówek dopełniacza *-a* i *-u* dostrzeżono również w prasie wydawanej na Białorusi Radzieckiej. Odnotowano w niej dziesięć osobliwych dopełniaczy z końcówką *-u* (BR 129–130), m.in. dwie formy znane z TR: *ping-pongu* i *traktoru* (BR 129). W wydawanym równolegle źródle kowieńskim także pojawiła się forma *ping-pongu*. We współczesnej polszczyźnie radzieckiej zarejestrowano wiele przykładów szerzenia się *-u* kosztem *-a*, w tym cztery formy napotkane w TR: *ping-pongu*, *tenisu*, *traktoru*, *wszechświatu*.

Jak widać, wśród rzeczowników pospolitych końcówki niezgodne z ówczesną normą ogólnopolską otrzymywały w TR głównie wyrazy obcego pochodzenia, będące jednocześnie neologizmami (rzecz. *gigant* 'o czymś mającym niezwykle wielkie rozmiary' był w tym okresie neosemantyzmem[22]). W języku ogólnopolskim właśnie rzeczowniki obce – zgodnie z tzw. kryterium pozycji kulturalno-historycznej wyrazu – dostawały w dopełniaczu końcówkę *-u*[23]. Tak więc Polacy mieszkający w okresie międzywojennym w ZSRR, nie mając kontaktu z polszczyzną etniczną, sami adaptowali nowe rzeczowniki do polskiego systemu gramatycznego, wykorzystując znane sobie kryteria (w odniesieniu do końcówek dopełniacza lp. od dawna rozchwiane także na terenach etnicznych[24]). Nie bez znaczenia była też zapewne hiperpoprawna ucieczka przed końcówką *-a* traktowaną jako wschodniosłowiańska.

Co do form dopełniacza nazw własnych, mamy w naszym materiale trzy postaci genetywne z *-u* nazw miast: *Sewastopolu*, *Symferopolu*, *Wyborgu*, znane też z powojennej polszczyzny północnokresowej. Zgodnie z obowiązującymi zasadami, mówiąc najogólniej, obce nazwy miast otrzymują końcówkę *-u*[25], rodzime (i w ogóle słowiańskie) – końcówkę *-a*[26]. Redaktorzy potraktowali wskazane nazwy jako obce, jednocześnie hiperpoprawnie unikając w nich końcówki *-a*, charakterystycznej dla ich wschodniosłowiańskich odpowiedników.

Końcówka -a zamiast ogólnopolskiej -u

– w rzeczownikach pospolitych

Do ***brzega*** *pozostawało mu jeszcze 100 km* – 34/81/3; *Przewodniczący* ***fabkoma*** *tow. Ałtyn nie interesuje się robotnikami* – 30/6/3; *Organizacja* ***komsomoła*** […]

---

[22] Jako pierwszy notuje powojenny SJPD.

[23] Zob.: Słoński 1934: 146.

[24] Zob. o tym szerzej: Mędelska 1994: 27–44.

[25] Wyjątek stanowią m.in. nazwy ze składem *-berg*, *-burg*.

[26] Zob.: Kempf 1965: 122–124.

składa się z oddzielnych komórek […] – 27/14/11 (2x); […] *nie ma bodaj skuteczniejszego środka od uwolnienia się od* ***perza*** […] – 33/104/1; *Jak z* ***roga*** *sypią się okólniki, dyrektywy* […] – 28/21–22/15;

– w nazwach własnych

[…] *święty Franciszek z* ***Asyża*** […] – 30/3/4; *Baku, stolica* ***Azerbejdżana*** *– jest jednym z największych ośrodków proletarjackich we ZSRR* – 29/40/3; *Elektryczność świeci już* […] *w stepach* ***Donbasa*** […] – 32/113/2; *Po upadku* ***Szanghaja*** […] *przybyło wielu chińskich bankierów* […] – 38/54/4.

W BR zarejestrowano łącznie osiem przykładów z *-a*, w tym tylko jedną formę znaną z TR, a mianowicie dopełniacz nazwy własnej: *Szanghaja* (BR 130). W materiale pochodzącym z gazet wileńskich nie ma wskazanych wyżej osobliwych genetywów, nie ma ich też w źródle kowieńskim z okresu międzywojennego.

Osobliwe *-a* w toponimach ma zapewne źródło w języku rosyjskim, w którym ta końcówka występuje bezwyjątkowo (notowana także w polszczyźnie białoruskiej postać *Szanghaja* mogła powstać również pod wpływem białoruskim). Osobliwe *-a* w rzeczownikach pospolitych zapewne też zostało zapożyczone z języka rosyjskiego. Jest to oczywiste w leksemach obcych polszczyźnie ogólnej, czyli charakterystycznych rosyjskich skrótowcach: *fabkom*, *komsomoł*, i bardzo prawdopodobne w postaciach *brzega*, *perza*, *roga*.

Wahania końcówek w bierniku lp.

Forma biernika synkretyczna z mianownikiem

[…] *ustala się ulgowe normy obowiązkowych dostaw kartofli państwu z zasiewów odpornych na* ***rak*** *kartofli* […] – 38/42/1 (2x); […] *przychodzą do klubu tylko na grę w* ***ping-pong*** […] – 29/14/4 (2x).

W prasie na Białorusi Radzieckiej nie notowano tego rodzaju przykładów. Jednak analogiczną postać *ping-pong* poświadczono w wydawanym równolegle źródle kowieńskim (GraczJ), natomiast obie postaci: *rak* i *ping-pong* – we współczesnej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 73–74 i MędJP-III 140–141).

Wprawdzie w normie ogólnopolskiej forma biernika tożsama z mianownikiem jest typowa dla rzeczowników męskich nieżywotnych, to jednak szerzy się także synkretyzm biernika i dopełniacza. Dotyczy on między innymi rzeczowników *rak* ‘choroba’ i *ping-pong*. W języku rosyjskim odpowiedniki tych właśnie rzeczowników mają – jak w TR – biernik równy mianownikowi, co zapewne można tu wskazać jako źródło zmiany.

Wahania końcówek w miejscowniku lp.

[…] *został tylko jeden oddział polski* ***przy domie*** *dziecięcym* – 27/27/10 (3x).

W BR zanotowano cztery osobliwe formy miejscownika (BR 130), wśród nich także wskazaną wyżej postać *w domie*. Postać ta do czasów współczesnych utrzymała się też w polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 74–75 i MędJP-III 141).

„Stabilizacja końcówek *-u* // *-e* w miejscowniku lp. rzeczowników r.m. dokonała się w języku ogólnopolskim w zasadzie w wieku XVII. Jednak jeszcze w XIX stuleciu trafiały się nieliczne archaizmy z *-u*, wahania zaś obserwowano w wyjątkach na *-u*, zwłaszcza w formach (*o*) *domie* i (*o*) *synie*" [Mędelska 2001: 207]. Zarówno na Kresach północno-wschodnich, jak i w polszczyźnie moskiewskiej forma (*o*) *domie* mogła się utrzymywać w obiegu pod wpływem swego rosyjskiego odpowiednika[27].

Mianownik lm.

Końcówka *-i (-y)* po spółgłoskach stwardniałych zamiast końcówki *-owie*

[…] ***budowniczy*** *metra* […] *będą walczyć o bolszewickie wykonanie zadania* […] – 38/124/1 (2x); […] ***klerykali*** *przystępują do poważniejszych prowokacji* – 30/7/2; ***Liberali*** *dobrze wiedzą, że* […] *Makdonald jest najodpowiedniejszą osobą dla burżuazji* […] – 30/62/2 (3x).

W BR podobnych form nie notowano. Analogiczne przykłady mamy w międzywojennej polszczyźnie kowieńskiej (GraczJ) i we współczesnej polszczyźnie wileńskiej (w tym *klerykali*; por. MędJP-II 75 i MędJP-III 147). Wybór końcówki *-i* (*-y*) lub *-owie* jest w języku ogólnopolskim uwarunkowany fonetycznie albo leksykalnie. Język rosyjski nie miał raczej wpływu na ich repartycję w TR.

Końcówka *-owie* zamiast *-e* w formie *nauczycielowie*

Nauczycielowie […] *pomagali w przygotowaniach* […] – 31/14/4 (6x).

W BR mamy też *nauczycielowie* (BR 131). Formę tę notowano również w międzywojennej polszczyźnie kowieńskiej (GraczJ) i w powojennej polszczyźnie północnokresowej (MędJP-II 78 i MędJP-III 148–149). Jest to postać regionalna, szczególnie często spotykana na Kresach wschodnich.

Wiadomo, że rzeczowniki zakończone na *-el* w mianowniku lm. kończą się na *-e* (*marzyciel*, *marzyciele*; *nauczyciel*, *nauczyciele*)[28]. Wiadomo też, że końcówka *-owie* ma charakter prestiżowy, bardziej podniosły, może więc z tego powodu łączono ją z podstawą *nauczyciel*. Końcówka *-owie* jest też obca językowi rosyjskiemu, co zarówno na Kresach północno-wschodnich, jak i w ZSRR mogło wpływać na preferowanie jej przez użytkowników miejscowych odmian polszczyzny.

Dopełniacz lm.

Końcówka *-ów* zamiast ogpol. *-i* (*-y*)

Wreszcie trzecia zasadnicza sprawa – sprawa ***lokalów*** *szkolnych* – 35/77/1; *Będziemy zwiększali wytop* ***metalów*** […] – 35/65/3 (5x); […] *6* ***szpitalów*** *w ogóle zamknięto* – 32/272/1; *W pasiece* […] *znajduje się 80* ***ulów*** […] – 30/65/3.

---

[27] Na Kresach północno-wschodnich trzeba wziąć pod uwagę także odpowiednik białoruski.

[28] Gaertner, Passendorfer 1949: 108 (wyd. 1 ukazało się w 1933 roku).

W prasie drukowanej na Białorusi Radzieckiej zanotowano dziewięć osobliwych form dopełniacza (BR 131–132), innych jednak niż napotkane w TR. W powojennej polszczyźnie wileńskiej tego rodzaju formy osobliwe odznaczały się większą frekwencją niż w TR. Powtórzyła się w niej postać *metalów*, znana z TR (MędJP-II 80, MędJP-III 152–153). Wykładnikiem dopełniacza lm. rzeczowników miękkotematowych są dwie końcówki: *-ów* i *-i* (*-y*). Łączą się one z poszczególnymi tematami wyrazowymi „w sposób nieokreślony ścisłą regułą" [Satkiewicz 1961: 60]. Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku obserwowano znaczne wahania co do zakresu ich użycia. Jak twierdzi Stanisław Gajda: „Cofanie się *-ów* wiąże się głównie z kształtowaniem się wyrazistej opozycji twardo- (*-ów*) do miękkotematowych *-i* (*-y*) […]" [Gajda 1973: 101]. Uważa się też, że „zakończenie *-ów* było nacechowane wzniosłością, charakteryzowało utwory związane ze sferą sacrum […]" [Paluszek-Bronka 2004: 131]. W TR mamy zatem do czynienia ze śladami przeszłości, co w języku Polonii nie powinno dziwić. Pewne nacechowanie emocjonalne końcówki *-ów* także mogło mieć dla redaktorów znaczenie. Język rosyjski raczej nie decydował o wyborze końcówki dopełniacza lm., choć mógł sprzyjać szerzeniu się *-ów* (por. analogiczne ros.: *металлов*).

Końcówka zerowa zamiast ogpol. *-ów*

[…] *straty wynoszą 5 milj.* ***jen*** – 33/131/1; […] *elektrownia o mocy 500* ***kilowatt*** – 35/45/3 (3x); *Patrole buntowników atakowały* ***republikan*** […] – 37/121/1 (3x); *Stańmy do szturmu, by wyrwać ze* ***szpon*** *czarnych kruków pracującą kobietę* […] – 30/42–43/2 (2x); […] *wśród* ***woźnic*** *nie przeprowadzano masowej pracy* […] – 33/232/3.

W BR wystąpiła tylko jedna forma z końcówką zerową: *hiszpan* (BR 132). W międzywojennych źródłach kowieńskich notowano postać *jen* (GraczJ). W polszczyźnie wileńskiej po II wojnie światowej swoiste dopełniacze pojawiały się bardzo często (zob. kilkadziesiąt form w MędJP-II 81, MędJP-III 153–154, por. też tam postać znaną z TR: *szpon*).

Końcówka zerowa zamiast normatywnej *-ów* w kilku wynotowanych wypadkach jest zapewne konsekwencją przesunięcia rzeczowników do klasy femininów. Dotyczy to postaci dop. lm. *jen*, w mian. lp. najprawdopodobniej *jena* (por. analogiczną ros. postać żeńską *иена*), znanej także powszechnie na Kresach północno-wschodnich, w której – ze względu na rodzaj gramatyczny – dopełniacz bezkońcówkowy jest niejako naturalny[29]. Z kolei ogólnopolski rzeczownik *szpon* w polszczyźnie radzieckiej występował prawdopodobnie w r.ż., tj. w archaicznej formie rodzajowej[30]: *szpona*, stąd też bezkońcówkowy dop. lm. Można też przypuszczać, że ogpol. masculinum *woźnica* – ze względu na końcówkę *-a* – było odmieniane jak rzeczownik żeński, a zatem w dop. lm. otrzymało końcówkę zerową.

[29] Zob. MędJP-III 117.

[30] W SL mamy *szpona*, SWil *szpon* i *szpona*, w SW *szpon* i – jako stpol. – *szpona*. Międzywojenny SO ostrzega: *szpon* (*ten*, nie *ta szpona*),

Na prawdopodobny wpływ rosyjski można wskazać w przypadku osobliwej formy genetywnej *kilowatt*, analogicznej do ros. dop. lm. *киловатт*.

Postać dopełniacza lm. *uczni*

Nadeszła chwila przyjazdu ***uczni*** – 27/37/11 (i kilkadziesiąt innych poświadczeń).

Forma *uczni* wystąpiła także w źródle białoruskim (BR 132). Notowano ją również w polszczyźnie kowieńskiej w okresie międzywojennym (GraczJ) i w powojennej prasie wileńskiej (MędJP-II 82, MędJP-III 155). To starsza postać dopełniacza (por. ocenę Adama Antoniego Kryńskiego: „Obie formy [...]: *uczni* i *uczniów* [...] są równouprawnione w języku. Postaci zakończone na *i* [...] są to formy pierwotne imion o osnowie zmiękczonej, a więc starsze od zakończonych na *ów* [...]" [Kryński 1931: 213]), w okresie międzywojennym już zdecydowanie drugoplanowa (zob. SO). Polonia radziecka preferowała formę *uczni* może ze względu na końcówkę *-i*, nieznaną w dop. lm. rzeczowników rosyjskich (byłby to zatem wypadek hiperpoprawności). Dodajmy na marginesie, że postać *uczni* jest do dziś w powszechnym użyciu w polszczyźnie wileńskiej[31].

Dopełniacz lm. rzeczownika *przyjaciel*

Jeden z gorących ***przyjacieli*** […] *napisał sążnisty artykuł* – 28/25/7 (2x).

W BR nie napotkano podobnych form. Notuje się je we współczesnej polszczyźnie północnokresowej (MędJP-II 85 i MędJP-III 159). To efekt wyrównania analogicznego w trudnym paradygmacie, zjawisko częste także na terenach etnicznych. W polszczyźnie radzieckiej formy takie miały wsparcie w bardzo podobnie brzmiącej postaci dop. lm.: *приятелей* (zwłaszcza wobec tzw. redukcji w sylabie wygłosowej).

Biernik równy dopełniaczowi w rzeczownikach męskozwierzęcych

Do 14 lat znała tylko tundrę i ***jeleni*** – 37/126/3; […] *kupiliśmy* ***rozpłodowców*** […] – 27/15/11; ***Samców*** *przed tuczeniem trzeba* […] *kastrować* – 32/123/1; *Jakie straty ponieśli* […] *przez* ***szkodników*** […] – 27/21/8 (2x); *W kolektywie jest* […] *dwóch* ***źrebaków*** – 34/51/2.

W BR odnotowano dwie podobne formy: *czyszczą koni* i *polowania na zający* (BR 132). W kowieńskiej prasie międzywojennej poświadczono osobliwą postać *szkodników* (GraczJ). W powojennej polszczyźnie północnokresowej osobliwe bierniki są bardzo częste, występują pod wpływem rosyjskim (zob. MędJP-II 82–84,

[31] „[...] duża frekwencja przestarzałej formy *uczni*, w której wbrew ogólniejszej tendencji w polszczyźnie na Litwie *-ów* zostało wyparte przez *-i* [...]. Ciekawe, że większość egzemplifikacji [...] pochodzi z języka studentów, w którym wariant *uczni* wyraźnie dominuje [...]. W rzeczowniku miękkotematowym *uczeń* oba zakończenia długo konkurowały ze sobą. Oba były dopuszczalne jeszcze w I połowie XX w., choć forma *uczni* już tylko na prawach rzadszej. Dziś niewątpliwie jest przestarzała i nacechowana, czego bynajmniej nie odczuwają użytkownicy języka polskiego na Litwie" [Masojć 2001: 68].

MędJP-III 155–158). Rejestruje się w niej też niektóre formy napotkane w TR, por.: *rozpłodowców*, *samców*, *szkodników* (MędJP-II 83).

Jak wiadomo: „We współczesnej polszczyźnie literackiej gen.-acc. pl. nie obejmuje rzeczowników męskozwierzęcych, choć w takim właśnie użyciu nie jest obcy gwarom" [Rzepka 1975: 71]. Badacze zgodnie podkreślają, że osobliwe dopełniacze występują zazwyczaj na Kresach północno-wschodnich, pojawiają się tam pod wpływem białoruskim lub rosyjskim[32]. Biernik równy dopełniaczowi nierzadko występował też w polszczyźnie radzieckiej: na obszarze białoruskim pod wpływem białoruskim lub rosyjskim, w odmianie moskiewskiej – wskutek oddziaływania rosyjskiego.

Rzeczowniki nijakie

Formy pluralne neutrów na *-um*

Mianownik: […] *zostały zorganizowane polskie* ***technikumy*** [...] – 27/17/2; dopełniacz: *Wzrasta ilość* ***technikumów*** […] – 27/30/14; miejscownik: […] *na wieczorowych rabfakach w* ***technikumach*** *musi pracować tylko 6 godzin dziennie* – 29/96/3; […] *na* ***plenumach*** *pozycje prawicowców poddano systematycznemu demaskowaniu* […] – 38/32/3.

Tego rusycyzmu fleksyjnego, częstego w powojennej prasie radzieckiej (MędJP-II 89 i MędJP-III 165–166), nie napotkano w BR.

W języku polskim zapożyczone z łaciny rzeczowniki na *-um* są w lp. nieodmienne, w lm. zaś odmieniają się, ale tracą komponent *-um*. Analogiczne rzeczowniki rosyjskie (np.: *техникум*, *пленум*) odmieniają się w obu liczbach, zachowując *-ум* (por. w lm.: *техникумов*, *техникумам*..., *пленумов*, *пленумам*...), co mogło posłużyć Polakom mieszkającym w ZSRR jako wzorzec odmiany stosunkowo nowych wyrazów *plenum*, *technikum*. (Oczywiście postaci *technikumów* i podobne spotyka się też w polszczyźnie etnicznej, jednakże – inaczej niż w ZSRR czy na Litwie – nie występują one w tekstach publikowanych. Powstają wskutek dążenia do unifikacji)[33].

Rzeczowniki żeńskie

Końcówka *-ów* zamiast zerowej w dopełniaczu lm.

Odczuwamy przedewszystkim ogromny brak kwalifikowanych […] ***kadrów*** […] – 30/62/1; *W sowchozie zbudują się 4 fabryki* ***konserwów*** […] – 29/33/4 (6x); […] *zabraniają ustawiania* ***pikietów*** […] – 27/4/2; […] *nie znalazł ani jednego talerza bez* ***rysów*** – 33/83/3; […] *prasa*, *ze* ***szpaltów*** *której przemawiał do żołnierzy* […] *musiała ulegać prześladowaniu* – 27/2/4; *Na budowę* ***śluzów*** […] *wyznaczono 1 miljon 800000 rubli* – 29/35/4.

---

[32] Por.: „[...] w mowie przedstawicieli starszego pokolenia ludzi pochodzących z dawnych terenów wschodnich spotykamy się z acc. typu *miał psów*" [Rzepka 1975: 72]; „[…] bardzo możliwy jest wpływ ruszczyzny, bo większość wynotowanych przykładów pochodzi z kresów [...]" [Gajda 1973: 101].

[33] Zob. MędJP-II 89.

W BR mamy postać *kadrów* (BR 133), a także nieobecną tu *witaminów* (BR 132). Formy *kadrów*, *konserwów* notowano w międzywojennych źródłach kowieńskich (GraczJ) i w powojennej polszczyźnie radzieckiej (MędJP-II 92, MędJP-III 171).

Poszukując przyczyn pojawienia się w prasie radzieckiej osobliwych końcówek dopełniacza, trzeba wskazać prawdopodobne oddziaływanie języka rosyjskiego. Jego znajomość mogła wpłynąć na tworzenie form *kadrów* i *konserwów*, ponieważ analogiczne rzeczowniki rosyjskie występują tylko w lm. (*кадры*, *консервы*) i mają dop. z końcówką *-ов* (*кадров*, *консервов*)[34]. Z kolei rosyjskie odpowiedniki (znaczeniowe i brzmieniowe) polskich wyrazów *pikieta* i *śluza* są rodzaju męskiego (*пикет*, *шлюз*), w dop. lm. mają zatem końcówkę *-ов* (*пикетов*, *шлюзов*), co mogło oddziaływać na tworzenie w polszczyźnie radzieckiej interesujących nas tu osobliwych genetywów. Także pol. *szpalta* ma w ros. odpowiednik w r.m.: *столбец* (dop. lm.: *столбцов*). Bez udziału języka rosyjskiego wystąpiła forma *rysów* (ros. także r.ż.: *трещина*, dop. lm. bezkońcówkowy: *трещин*). Postać ta może być skutkiem mieszania rzeczowników *rys* i *rysa*.

Trzeba jednak dodać, że wskazane formy dopełniacza lm. mogły pojawiać się również na gruncie polskim bez oddziaływania obcych systemów językowych. Jak bowiem pisał Jan Łoś: „Od XVI w. trafiają się formy na *-ów* także od rzeczowników żeńskich, np. *podwodow*, *rękow*; formy te mnożą się zwłaszcza w w. XVIII, ale wkrótce znikają na zawsze i utrzymują się tylko w niektórych gwarach ludowych, np. *ręców* i *nogów*; dziś mówimy także *nudów*, *modłów*" [Łoś 1927: 118][35].

Końcówka zerowa zamiast *-i* w dopełniaczu lm.

Korzystano głównie z lokali szkółek wiejskich, świetlic i ***czytelń*** […] – 27/1/4 (3x); […] *pracownicy* ***elektrowń*** *mogą sobie powinszować nowego komisarza ludowego* […] – 37/116/1; […] *rozwój* […] ***maślarń*** […] *będą współdziałać dalszemu rozwojowi rolnictwa* […] – 29/26/1.

W BR zarejestrowano trzy dopełniacze lm. potraktowane przez autorki pracy jako osobliwe: *młocareń*, *łazień*, *stajen*[36] (BR 133–134). W północnokresowej polszczyźnie radzieckiej wystąpiło kilka podobnych przykładów (MędJP-II 94, MędJP-III 172).

Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem dość powszechnym także w polszczyźnie na terenach etnicznych. Otóż, jak pisze Danuta Kownacka, dla rzeczowników

---

[34] Analogiczną sytuację mamy w języku białoruskim: *кадры*, *кадраў*. Znana z BR forma *kadrów* mogła się tam pojawić pod wpływem białoruskim.

[35] Por. także wypowiedź Bogdana Walczaka: „[...] stosunkowo krótkotrwałą osobliwością okresu Oświecenia i początków XIX wieku było szerzenie się w dopełniaczu liczby mnogiej końcówki *-ów*, właściwej rzeczownikom męskim, na żeńskie i nijakie: *myszów*, *trosków*, *wsiów*, *bezkrólewiów*, *nieszczęściów*, *przymierzów* itp. Zdecydowana dezaprobata gramatyków położyła wkrótce kres karierze tego rodzaju [...] «niegramatycznościów»" [Walczak 1995: 208–209].

[36] Postać *stajen* była jednak w badanym okresie obocznikiem wobec *stajni* (zob. SO).

żeńskich miękkotematowych na *-nia* z formantami rozszerzonymi: *-arnia*, *-ernia*, *-alnia*, *-elnia* przyjęto oboczność, jednakże „wśród autorów wydawnictw poprawnościowych i współczesnych słowników języka polskiego istnieją różnice zdań na ten temat" [Kownacka 2002: 36]. Tak więc skoro „w słownikach dwudziestowiecznych [...] trudno wskazać jakąkolwiek regułę repartycji końcówek w leksemach na *-arnia*" [Kownacka 2002: 43], wahania i zmiany w tym zakresie w polszczyźnie radzieckiej trzeba uznać za w pełni usprawiedliwione.

Formy *drukarń*, *kopalń*, *mleczarń*, *piekarń*, *studzien*, także napotkane w TR, reprezentują wahania ogólnopolskie, tak jak wypisana z BR postać *stajen*.

Biernik równy dopełniaczowi (w rzeczownikach oznaczających istoty żywe)

Towarzysz F. Borowiak […] *wita robotników i* ***robotnic*** […] – 29/42/1.

W BR nie napotkano podobnych form, ale tego rodzaju bierniki notowano w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 93, MędJP-III 172–173).

W języku polskim, inaczej niż w rosyjskim, synkretyzm dopełniacz–biernik nie obejmuje femininów (por. wyżej: Biernik równy dopełniaczowi w rzeczownikach męskozwierzęcych). Postać *robotnic* wystąpiła w TR pod wpływem zasady obowiązującej w rosyjskim (w lm. wszelkich rzeczowników żywotnych biernik jest równy dopełniaczowi), por.: *встречать работников и работниц*.

Inne zjawiska z zakresu deklinacji rzeczownika

Odmiana rzeczowników w ogpol. nieodmiennych

W gorących pustyniach ***Karakumu*** […] *wszędzie wre praca* […] – 38/1/2; *Z* ***Sydneju*** *donoszą* […] – 37/136/1.

W BR nie wystąpiły podobne przykłady. Obie postaci dopełniacza lp. nazw własnych w ogpol. nieodmiennych: *Karakumu* i *Sydneju* spotyka się we współczesnej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 76 i MędJP-III 145–146).

Forma *z Sydneju* to rusycyzm (por.: *из Сиднея*). Co do postaci *Karakumu*, to ros. nazwa pustyni: *Каракумы* jest wprawdzie – w przeciwieństwie do jej ogpol. odpowiednika – odmienna, ale nie występuje w lp., por.: *Каракумов*, *Каракумам*.

Nieodmienianie rzeczowników w ogpol. odmiennych

– nazwy własne

Głos więźniów politycznych z więzienia w ***Koronowo*** – 30/30/4; *Przeciwko oddziałom powstańczym północnej części* ***Nikaragua*** *wysłano silne oddziały wojska* […] – 30/56/4 (2x); *Zebranie przemysłowców i kupców w* ***Osaka*** – 34/202/4.

W BR nie natrafiono na podobne przykłady.

Pozostawienie w narzędniku postaci *Koronowo* mogło być wynikiem przeniesienia do polszczyzny zasady obowiązującej w języku rosyjskim (toponimy na *-ово*

można traktować jako nieodmienne[37]). Zapewne także nazwa *Nikaragua* wystąpiła jako nieodmienna pod wpływem rosyjskim (por.: *часть Никарагуа*). W rosyjskim może odmieniać się lub pozostawać nieodmienna również nazwa japońskiego miasta *Osaka*[38], co mogło wpłynąć na decyzję redaktorów TR. (Trzeba jednak dodać, że także w języku ogólnopolskim niektóre nazwy własne obcego pochodzenia pozostają nieodmienne, por. ASO: 448, a więc do wskazanych zmian mogło dojść także na gruncie rodzimym).

– rzeczowniki pospolite

Musimy jeszcze zrobić budkę dla ***kino*** *i przeprowadzić elektryczność* – 28/32/1 (2x); *Wiele czytałam o* ***metro*** *w naszej prasie* […] – 35/85/3 (23x); *Na ogół zainteresowanie* ***radjo*** *było wielkie* – 27/2/10 (2x); […] *75 milj. rb. aktywnego* ***saldo*** *w bilansie handlowym stworzą sprzyjające warunki dla rozwoju* […] – 27/9/9.

W prasie polskiej ukazującej się na Białorusi nie odmieniano postaci *kino* i *radjo*[39] (BR 127–128).

W języku polskim niektóre rzeczowniki pospolite obcego pochodzenia pozostają nieodmienne (por.: ASO: 448), inne adaptują się do polskiego systemu gramatycznego. Niekiedy adaptacja przebiega powoli, zdarzają się też sprzeczne zalecenia normatywne w tej sprawie. Spośród czterech interesujących nas tu wyrazów trzy w okresie międzywojennym były neologizmami (wyjątek – *saldo*, wyraz zarejestrowany już w SWil). Rzeczownika *kino* w ASO (1934 r.) zaleca się nie odmieniać, natomiast w SO (1937 r.) podano w tym haśle: „formy jak wino". Wyrazu *metro* nie używano w ogpol. w badanym okresie (w ASO nie ma hasła, w SO jako niepopr. zamiast zalecanego *kolej miejska*). ASO nie notuje leksemu *radio*, SO podaje go jako rzeczownik odmienny. Zapożyczenie w polszczyźnie już zadomowione: *saldo* oba źródła traktują jako odmienne. Tak więc można uznać, że rzeczowniki *metro* i *saldo* wystąpiły w TR w postaci nieodmiennej pod wpływem rosyjskim (por. ros. nieodm. *метро*, *сальдо*), *kino* zaś i *radjo* odzwierciedlają ówczesne wahania ogólnopolskie (chociaż nie można wykluczyć, że w polszczyźnie radzieckiej zasady obowiązujące w języku rosyjskim utrudniały adaptację tych wyrazów do ogólnopolskiego systemu fleksyjnego).

Osobliwe formy przypadkowe nazwisk rosyjskich

Nazwiska żeńskie

– końcówka *-ej* zamiast *-y* w dopełniczu lp.

Brygada słynnej traktorzystki Paszy ***Angelinej*** […] *wykonała plan siewu* […] – 38/54/2; *Któż nie interesował się* […] *sukcesami* […] *Kławdji* ***Alekszynej*** […] – 38/100/1.

---

[37] Шведова, Лопатин 1989: 180.

[38] Por.: „Может склоняться или не склоняться название японского города *Осака: в Осаке и в Осака*" [tamże: 181].

[39] Autorki podają tu także skrót od *kilogram*: *kilo*, który jednak w ogpol. był i jest nieodmienny.

W BR nie było podobnych zapisów.

– końcówka *-ą* zamiast *-ę* w bierniku lp.

Centralny Komitet Wykonawczy ZSRR nagrodził […] *A. A.* ***Jabłoczkiną****, artystkę ludową RSFSRR* […] – 37/130/1.

W BR nie napotkano podobnych przykładów. Zarejestrowano je w powojennej polszczyźnie wileńskiej (zob. MędJP-II 94 i MędJP-III 176).

Rosyjskie nazwiska żeńskie zakończone na *-na* otrzymały końcówki przysługujące przymiotnikom. Tego rodzaju zmiany są dość powszechne także w polszczyźnie na terenach etnicznych.

Nazwiska męskie

– końcówka *-ym* zamiast *-em* w narzędniku lp. nazwisk na *-ow*, *-ew*, *-yn*

z ***Drozdowym*** – 30/106/3; *z* ***Kamieniewym*** – 27/37/1; *z* ***Kupczynym*** – 30/106/3; *z* ***Litwinowym*** – 30/129/4; *z* ***Martowym*** – 28/32/2; *z* ***Masłowym*** – 27/18/2; *z* ***Pietrowym*** – 34/56/1; *z* ***Potresowym*** – 28/32/2; *z* ***Zinowjewym*** – 27/37/1.

Podobnych zmian nie było w BR. Notowano je dość często w powojennej prasie wileńskiej (MędJP-II 75–76 i MędJP-III 145).

Wskazane odstępstwo od normy zdarza się też w polszczyźnie etnicznej. Wynika z kojarzenia tego typu nazwisk z przymiotnikami. W polszczyźnie radzieckiej na wprowadzanie końcówki *-ym* mógł dodatkowo oddziaływać rosyjski wzorzec odmiany nazwisk.

– końcówka *-y* zamiast *-owie* w mianowniku lm. nazwisk na *-ow*

[…] *kursanci bracia* ***Olnikowy*** […] *kilka razy przepływali rzekę* […] 37/130/1.

W BR nie natrafiono na takie zapisy. Podobne zmiany występowały w powojennej polszczyźnie wileńskiej (MędJP-II 79 i MędJP-III 151).

Mamy tu do czynienia z przeniesieniem końcówki z rosyjskiego wzorca odmiany nazwisk na *-ow*.

Podsumowanie

Zmiany w zakresie fleksji rzeczownika wystąpiły zarówno w gazetach drukowanych na Białorusi Radzieckiej, jak i w wydawanej w Moskwie „Trybunie Radzieckiej". Odstępstwa od normy ogólnopolskiej w obu źródłach nie są jednak ani liczne, ani szczególnie charakterystyczne. Wynika to przede wszystkim z niewielkiej podatności systemu fleksyjnego na zmiany, z jego dużej stabilności (w przeciwieństwie np. do zasobu leksykalnego).

W badanych tekstach natrafiono na 31 osobliwości fleksyjnych. (Mam tu na myśli liczbę porcji, na które podzieliłam materiał językowy, kierując się odzwierciedlonymi w nim zjawiskami fleksyjnymi, np. rozdział *Zmiany rodzaju gramatycznego* został rozbity na cztery szczegółowe działy: *Rodzaj żeński zamiast męskiego*, *Rodzaj męski zamiast nijakiego* itd.).

Spośród tych drobiazgowo wyróżnionych zjawisk zdecydowana większość (18) wystąpiła w obu badanych źródłach, natomiast nieco ponad 1/3 zjawisk (13) notowanych w moskiewskiej „Trybunie Radzieckiej" nie napotkano w prasie wydawanej na Białorusi. Są to jednak raczej zjawiska marginalne, takie jak swoiste formy przypadkowe nazwisk rosyjskich czy traktowanie rzeczowników nieodmiennych jako odmiennych (i odwrotnie), albo też zjawiska poświadczone w „Trybunie" jednym–dwoma wystąpieniami, np. forma *przyjacieli* czy biernik równy dopełniaczowi w lm. rzeczownika *robotnica*.

Do większości zmian doszło pod wpływem wschodniosłowiańskim. Był to w zasadzie wyłącznie wpływ rosyjski. Oddziaływanie białoruskie można dopuścić tylko w tych przypadkach, kiedy w gazetach wydawanych na Białorusi napotkano odstępstwo od normy ogólnopolskiej mające ścisły odpowiednik zarówno w języku rosyjskim, jak i białoruskim (np. osobliwe formy rodzajowe: *diagrama*, *ten plenum*, *laboratoria*, *witamin* czy też postać miejscownika *przy domie*). Należy podkreślić, że nie odnotowano żadnej osobliwości, która mogłaby być skutkiem oddziaływania tylko języka białoruskiego.

Część omówionych tu osobliwości fleksyjnych to zjawiska niezwiązane z wpływem obcym, powstałe na gruncie rodzimym. Chodzi o wahania ogólnopolskie, zazwyczaj występujące wówczas, gdy norma nie została jeszcze ściśle ustalona, takie jak repartycja końcówek *-i* (*-y*) // *-owie* (np. *liberali*) w mianowniku lm. rzeczowników męskich czy też dobór końcówek ø // *-i* w dopełniaczu lm. rzeczowników żeńskich (np. *czytelń*). Jednakże w polszczyźnie radzieckiej niektóre tego rodzaju wahania mogły mieć wsparcie w języku rosyjskim, np. repartycja końcówek dopełniacza lp. rzeczowników męskożywotnych (hiperpoprawne wybieranie *-u* bądź preferowanie *-a*, końcówki typowej dla analogicznych genetywów rosyjskich).

Wszystkie zjawiska osobliwe napotkane w prasie radzieckiej występowały też w powojennej prasie wileńskiej, wiele z nich notowano w międzywojennym tygodniku kowieńskim. Wynika to z wyjątkowo silnej rusyfikacji zestawianych odmian języka polskiego używanego na terenach poza wschodnią granicą etniczną i z występowania w polszczyźnie północnokresowej rozmaitych zmian, które zaszły niegdyś pod wpływem białoruskim, a na które później, zwłaszcza w XIX–XX wieku, nałożyło się analogiczne oddziaływanie języka rosyjskiego.

Można przypuszczać (choć nasza analiza tego nie wykazała), że język gazet drukowanych na Białorusi Radzieckiej reprezentował silnie zrusyfikowaną i zsowietyzowaną odmianę współczesnej polszczyzny północnokresowej[40], polszczyzna zaś moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej", choć – jak widać – bardzo do niego podobna, język Polonii, a nie jeden z regionalnych wariantów współczesnego języka polskiego (najistotniejszą jego cechą jest silna rusyfikacja i pewien stopień archaizacji).

[40] Miejsce wydania pozwala przypuszczać, że niektóre osobliwości sprawiające wrażenie rusycyzmów powstały jednak pod wpływem białoruskim.

ŹRÓDŁA

BR Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa 2008.

TR „Trybuna Radziecka", Moskwa, 1927–1938.

WYKAZ SKRÓTÓW BIBLIOGRAFICZNYCH

GraczJ Graczykowska T., „Język kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna". Przyczynek do badań nad polszczyzną północnokresową w dwudziestoleciu międzywojennym" [maszynopis rozprawy doktorskiej obronionej 27 V 2003 na UMK; promotor: prof. dr hab. Jolanta Mędelska].

MędJP-II Mędelska J., 2000, *Język polskiej prasy wileńskiej* (*1945–1979*), t. 2, *Lata 1945–1959*, Bydgoszcz.

MędJP-III Mędelska J., 2001, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 3, *Lata 1960–1979*, cz. 1, *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz.

WYKAZ SKRÓTÓW SŁOWNIKÓW

ASO Arct M., 1934, *Słownik ortograficzny*, Warszawa.

SJPD Doroszewski W., 1958–1968, *Słownik języka polskiego*, t. 1–10, Warszawa.

SL Linde S. B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.

SO Szober S., 1937, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa.

SWil Zdanowicz A. i in., 1961, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno.

SW Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.

TSRJa Ушаков Д. Н. (ред.), 1935–1940, *Толковый словарь русского языка*, Москва.

BIBLIOGRAFIA

Literatura pomocnicza

Iwanow M., 1985, *Polonia w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich* (*1921–1938*), [w:] Wrzesiński W. (red.), *Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, cz. 2, Wrocław, s. 201–256.

Iwanow M., 1990, *Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921–1939*, „Acta Universitatis Wratislaviensis", nr 1177, „Nauki Polityczne" 46.

Kawecka K., 1981, *Problemy rozwoju oświaty i kultury Polonii radzieckiej w latach 1921–1929 ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy i Białorusi*, [w:] *Kultura skupisk polonijnych*: *materiały z sympozjum zorganizowanego przez Bibliotekę Narodową oraz Instytut Historii*

Polskiej Akademii Nauk, Radziejowice, 22 i 23 IV 1980, oprac. nauk. O. S. Czarnik, K. Groniowski, Warszawa, s. 255–273.

Łojek J., Myśliński J., Władyka W., 1988, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa.

Paczkowski A., 1980, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa.

Sierocka K., 1968, *Polonia radziecka 1917–1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, Warszawa.

Zieniukowa J., 1984, *Czasopisma polskie jako źródło do badań historycznych*, „Poradnik Językowy", z. 1–2, s. 155–160.

Życki A., 2006, *II Rzeczpospolita w publicystyce sowieckiej. Polityka, gospodarka, stereotypy*, Warszawa–Ostrołęka.

Literatura przedmiotu

Gaertner H., Passendorfer A., 1949, *Poradnik gramatyczny. Zbiór wskazówek praktycznych dotyczących poprawności językowej*, Wrocław–Warszawa.

Gajda S., 1973, *Oboczności końcówkowe rzeczowników polskich w I połowie XIX wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" IX, s. 93–114.

Graczykowska T., 2005, *Język cyklu reportaży „Płomień i próchno" Wandy Wasilewskiej na tle polszczyzny radzieckiej*, „Linguistica Bidgostiana" II, s. 96–105.

Graczykowska T., 2007, *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)*, [w:] Laskowska E., Jaracz M. (red.), *Język, historia, polityka*, Bydgoszcz, s. 39–51.

Graczykowska T., 2007a, *Rusycyzmy i sowietyzmy we „Wspomnieniach" Wandy Wasilewskiej*, „Linguistica Bidgostiana" IV, s. 158–170.

Graczykowska T., 2008, *Wpływ sytuacji politycznej na jakość polszczyzny tygodnika „Trybuna Radziecka" wydawanego w ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] Laskowska E., Benenowska I., Jaracz M. (red.), *Język, społeczeństwo, wartości*, Bydgoszcz, s. 137–149.

Graczykowska T., 2009, *Osobliwa leksyka w książce Tomasza Dąbala „Polacy Związku Radzieckiego"*, „Linguistica Bidgostiana" VI, s. 64–72.

Graczykowska T., 2010, *Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestoleciu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką" w 1930 r.)*, „Acta Baltico-Slavica" XXXIV, s. 89–101.

Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., 2008, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona*, Warszawa.

Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., 2008a, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa.

Kempf Z., 1965, *Dlaczego mamy dopełniacz Berlina, lecz Londynu*?, „Poradnik Językowy", s. 122–124.

Kownacka D., 2002, *W sprawie repartycji końcówek w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników zakończonych na* -arnia, „Poradnik Językowy", s. 36–44.

Kryński A. A., 1931, *Jak nie należy mówić i pisać po polsku*, cz. 2, Warszawa.

Łoś J., 1927, *Krótka gramatyka historyczna języka polskiego*, Lwów.

Masojć I., 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa.

Mędelska J., 1994, *O repartycji końcówek dopełniacza rzeczowników męskich w polszczyźnie północnokresowej dziewiątego dziesięciolecia XX wieku*, „Studia Russica Thorunensia" I, s. 27–44.

Mędelska J., 2001, *O domie i o synie*, [w:] Szewczyk Ł., Czachorowska M. (red.), *Język polski w rozwoju*, Bydgoszcz, s. 207–213.

Mędelska J., 2008, *Nowe radzieckie realia odzwierciedlone w moskiewskim słowniku rosyjsko-polskim, wydanym w latach 30. ubiegłego wieku*, [w:] Laskowska E., Benenowska I., Jaracz M. (red.), *Język, społeczeństwo, wartości*, Bydgoszcz, s. 275–285.

Mędelska J., Marszałek M., 2000, *Kułak czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*, „Przegląd Polonijny" XXVI, z. 3, s. 129–132.

Mędelska J., Marszałek M., 2001, *Z badań nad językiem polonii radzieckiej lat 1917–1939*, [w:] Szewczyk Ł., Czachorowska M. (red.), *Język polski w rozwoju*, Bydgoszcz, s. 111–121.

Mędelska J., Marszałek M., 2003, *Język polski na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego (kilka uwag na gorąco)*, „Acta Baltico-Slavica" XXVII, s. 63–71.

Paluszak-Bronka A., 2004, *Przestarzałe formy dopełniacza rzeczownikowego w kancjonale królewieckim z początku XX wieku*, „Linguistica Bidgostiana" I, s. 122–134.

Rzepka W. R., 1975, *Dopełniacz w funkcji biernika męskich form osobowych w liczbie mnogiej w polszczyźnie XVII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Satkiewicz H., 1961, *Tendencja do ekonomiczności we fleksji współczesnego języka polskiego*, [w:] Kurkowska H. (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 47–75.

Słoński S., 1934, *Historia języka polskiego w zarysie*, Lwów–Warszawa.

Tomasik P., 2007, *Ideologia w skrócie. Obraz Związku Radzieckiego lat 20. XX wieku utrwalony w skrótowcach rosyjskich*, [w:] Laskowska E., Jaracz M. (red.), *Język, historia, polityka*, Bydgoszcz, s. 161–165.

Walczak B., 1995, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań.

Киселёва И., 2007, *Советский польский язык в России до II Мировой войны*, [w:] Laskowska E., Jaracz M. (red.), *Język, historia, polityka*, Bydgoszcz, s. 87–92.

Маршалэк М., 2001, *Из исследований над советским польским языком*, „Zinatniskie raksti" III, s. 167–173.

Мэндэльска Й., 2001, *Проблемы исследования послереволюционного варианта советского польского языка*, „Scando-Slavica" 47, s. 53–61.

Шведова Н. Ю., Лапатин В. В. (ред.), 1989, *Краткая русская грамматика*, Москва.

THE POLISH LANGUAGE IN SOVIET RUSSIA IN THE INTERWAR PERIOD AND THE POLISH LANGUAGE IN SOVIET BELARUS (BASED ON SELECTED FEATURES OF NOUN INFLEXION)

SUMMARY

In this present paper the author makes an attempt to compare several specific features of noun inflexion excerpted from "Trybuna Radziecka" with the adequate material from the Belarussian press published in the interwar period too. "Trybuna Radziecka" was the Polish newspaper published in Moscow from 1927 to 1938 and edited by Polish Communists, living as political émigrés in the post-revolution Soviet Russia.

The Polish language (including the language of the Polish press) in Soviet Russia was subject to two powerful mechanisms: communist propaganda and totalitarianism. The language of the Polish press is characteristic of numerous divergences in relation to general Polish especially in vocabulary (the lexical level is dominated by the Russicisms and Sovietic elements).

Comaparative analysis shows that the deviations from the general Polish occurred in both sources, but the specific inflexion features are not numerous. The flexion level is arisen under the influence of foreign language system (Belarussian and Russian). All the regional features still function in the postwar Northern Borderland Polish.

ПОЛСКИЙ ЯЗЫК В СОВЕТСКОЙ РОССИИ В ПЕРИОД МЕЖДУ ПЕРВОЙ И ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНАМИ И ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК В СОВЕТСКОЙ БЕЛОРУССИИ (НА ИЗБРАННЫХ ПРИМЕРАХ ФЛЕКСИИ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО)

РЕЗЮМЕ

В статье сопоставлен язык газеты „Trybuna Radziecka", издаваемой польскими коммунистами в Москве в межвоенный период, с языком польской прессы, публикуемой в советской Белоруссии в то же веремя. Анализ ведётся на избранных примерах флексии имени существительного.

Большинство явлений отмечено в обоих источниках. Следует подчеркнуть, что почти все представленные особенности флексии существительного появились вследствие восточнославянского воздействия, прежде всего русского. Некоторые отклонения представляют собой общепольские тенденции того времени (напр. колебания *-i* (*-y*) // *-owie* в именительном падеже существительных м.р. типа *liberali* или колебания ø // *-i* в родительном падеже мн.ч.

существительных ж.р. типа *czytelń*). Как показало исследование, все указанные явления в области флексии зафиксированы также в послевоенной вильнюсской прессе.

Автор подчёркивает, что коммунистическая пропаганда и тоталитаризм оставили на польском языке (включая язык польской прессы) в советской России в межвоенный период сильный отпечаток (особенно в лексике).

Słowa kluczowe: Moskwa, prasa polska, międzywojenna polszczyzna radziecka, fleksja, rzeczownik.

Key words: Moscow, the polish press, interwar Soviet Polish language, noun inflection.

Ключевые слова: Москва, польская пресса, польский советский язык, межвоенный период.